

מסמכים
נדירים
בפרסום
ראשון

בכתב יד מרובע, בדף ששוכפל בתנאי מחתרת,
קבעה 'אגודת הרבנים בפאריס', שגלתה לעיר ניס,
את סדרי והלכות הפסח "שתוקפן לשנת תש"א"

אור החסידות בעיר האורות

הוא היה **קוצקאי** אמיתי בכל רמ"ח איבריו,
שיחד עם זאת כיהן כרב **בפריז המודרנית**
■ בשנות השואה חווה הרפתקאות מסמרות
שיער במהלך בריחתו לניס (ניצה) ולליון ■
לאחר מכן תפס את מקומו **בשורה הראשונה**
של רבני צרפת ■ יובל שנים אחרי הסתלקותו,
תלמידים ומעריצים עדיין מתרפקים בערגה
על דמותו המאירה והגאונית של **הגאון**
רבי שמואל יעקב רובינשטיין זצ"ל, רב
אגודת הקהילות בפאריס ■ דיוקן

אליהו אקרמן

צילומים: הוועד להוצאת כתבי הרש"י רובינשטיין

הקוצקאי שהפך את פריז. הרב שמואל יעקב רובינשטיין זצ"ל. ברקע היתר עגונה שכתב הרב רובינשטיין לאחר המלחמה

פריז, תרצ"ב

יושבי בתי הקפה ברו דה רוזי, בקצה ה'פלעצל' היהודי, הניחו בצד את הקרואסונים וקיפלו את דפי העיתונים. נגני הרחוב הפסיקו את השנסונים. אפילו התיירים, בדרכם למגדל אייפל, עצרו להביט. כולם ליוו במבטים מלאי סקרנות את המראה האקזוטי שפרץ פתאום אל תוך שגרת יומם: רב חסידי, בעל דמות אצילית, שזקנו ההדור יורד על פי מידותיו וכל חזותו מכריזה "שבת קודש" צעד בלב אווירת החולין הפריזאית, מוקף בקבוצה קטנה של מעריציו ושומעי לקחו שהתפלפלו איתו בדברי תורה. ב'עיר האורות' של שנות השלושים המוקדמות לא הורגלו למחזות שכאלה.

נוכחותו של הגאון רבי שמואל יעקב רובינשטיין בפריז הייתה אכן מפתיעה: לא רק ליושבי הקרנות של הבירה הצרפתית, כי אם גם לכל מי שהכיר את ערש גידולו. שנות צעירותו של הרב רובינש־טיין עברו עליו באחד ממעוזי החסידות הגדולים של פולין, בעיר ביאלה פודלסקה. אביו נמנה עם תלמידיו של הגאון רבי זאב נחום בורנשטיין זצוק"ל, רבה של העיר ביאלה ואביו של כ"ק מרן ה'אבני נזר' מסוכצ'וב זי"ע. עד לנישואיו ומעברו לעיר קונסטנטין יצק מים על ידיו של הגאון החסיד רבי נח שחור זצוק"ל מביאלה, חותנו של כ"ק מרן ה'אמרי אמת' מגור זיע"א, ומי שנחשב לאחד מגדולי מרביצי התורה בפולין. הרב רובינ־טיין עצמו היה ממעתיקי שמועתה של חסידות קוצק, ומקור יחיד להרבה מתורותיה. מה, אפוא, לכהן בבית הקברות? הכיצד נעקר מסביבתו הטבעית הספוגה תורה ויראת שמים, והושלך לקרירות הרוחנית של מערב-אירופה המתבוללת? מה לחסיד מובהק של חסידות קוצק-לומז', שכל ישותו זועקת יהדות שורשית, לבין שדרותיה המגונדרות של בירת האופנה האירופאית?

אלא שהרב רובינשטיין, שהגיע לביקור משפחתי בפריז ונעתר לבקשתה של הקהילה הנכבדה לכהן כרבם, היה נחוש בדעתו להקים מגדלור של קדושה בלב עיר החולין בלי וויתורים וללא פשרות. מבט אל הליכותיו והנהגותיו מראה היה כי כביכול עודנו מסתופף הוא בצילו הטהור של מורו ורבו, כ"ק האדמו"ר רבי אברהם פנחס מלומז'-שדליץ הי"ד, בן מורו ורבו רבי צבי הירש מלומז' זצ"ל, נכד השרף מקוצק זי"ע – ולא בסביבה הבורגנית והמשכילה של מערב אירופה. עבור המתבוללים והמתבוללים-למחצה של פריז הופעתו של הרב רובינשטיין הייתה לפלא עצום. בעצם נוכחותו הזכיר להם סטנדרטים אחרים של שמירת תורה ומצוות, שמקצתם הספיקו לשכוח.

למרות פערי המנטאליות העצומים, הצליח הרב למצוא מסילות לליבם של יהודים פשוטים שבאו מרקע שונה לחלוטין. למדנותו ובקיאותו בכל חדרי התורה היו לשם דבר, ועתידיים היו לבוא לידי ביטוי בשנות הזעם – כשהפך מכורח הנסיבות לאחד מפוסקי ההלכה הבודדים שנותרו על אדמת צרפת. יחד עם זאת, בעמדו לפני קהל, הצליח במתק לשונו ובסגנונו הרהוט לסחוף את השומעים ולהטביע

בהם רושם כה עמוק, עד שרבים מהם נזכרים בכך בגעגועים ובערגה גם בחלוף למעלה מיובל שנים. מקום תפילתו באותן השנים היה בבית כנסת ברובע בעלעוויל, ששמו הרשמי "עטרת ישראל" אך הכול כינו אותו "פסאז' קושנר שוהל". בשבת, לאחר סיום התפילה, היה הרב מזמין קבוצת מתפללים להתלוות אליו הביתה ולטעום מן הטשולנט שהכינה הרבנית. קבוצת הנבחרים התייחסו לזכייתם בכל הכבוד וההערכה המתבקשים. יחדיו היו צועדים בשדרות הרחבות של פריז, מתבלים את הליכתם בדברי תורה, ולבסוף מתענגים על מעדני השבת בבית הרב. הייתה זו דרך נוספת שבאמצעותה השכיל הרב רובינשטיין להחדיר אווירה של שבת ורוממות רוחנית לתוך מציאותה של העיר. עבור צרפתים רבים, יהודים ואף מי שאינם בעלי ברית, דמותו המאירה של הרב הייתה גשר יחיד במינו לעולם חסידי שאותו מעולם לא הכירו.

מבצר חסידי

'פסאז' קושנר שוהל' לא היה בית הכנסת המרשים ביותר בפריז, גם לא הגדול או המפואר שבהם. אבל שום בית כנסת אחר בעיר לא יכול היה להתגאות במספר כה רב של מתפללים שומרי שבת. באף אחד מהם, כמעט, אי אפשר היה למצוא

מכוח אישיותו הכובשת נמשכו אליו אנשים מחוגים שונים, שראו בו את ידידם הקרוב ביותר ואיש סודם. ביתו נעשה כתובת עבור כל יהודי שחיפש אוזן קשבת ולב מבין לסבלותיו ונגעיו

שיעורי דף היומי, הילולות של צדיקים ואדמו"רים ושיחות חסידיות, כפי שניתן היה לשמוע ב'פסאז' קושנר שוהל'. בפריז של שנות השלושים במאה הקודמת למניינם היה ביהכנ"ס למבצר של תורה, מעוז חסידי-חרדי בלב ליבו של החולין. 'פסאז' קושנר שוהל' היה המקום שאליו הולicho רגליהם של כל בני התורה והיראה שבעיר, ובמידה רבה נזקף הדבר לזכותו של הרב.

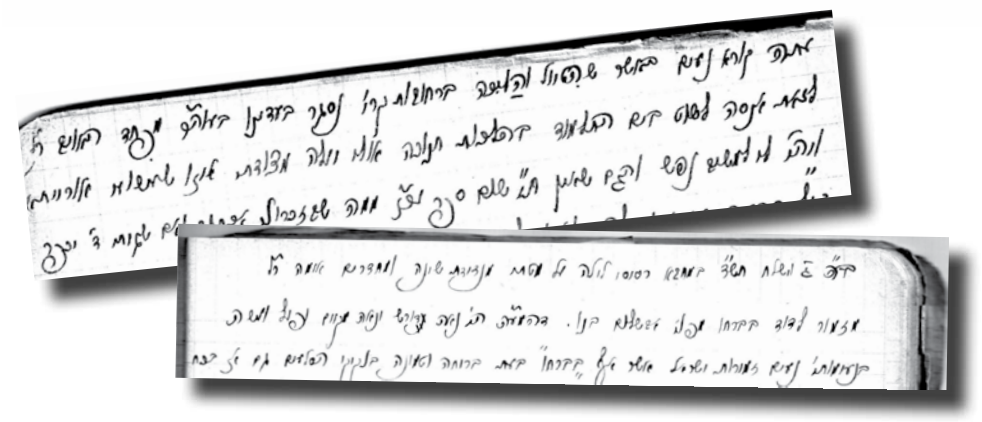
בין מתפללי ביהכנ"ס נמנו גם כמה חסידים מופלגים ושורשיים, מבית היוצר של חסידות פולין וגליציה. הרב העתיק לכאן את אווירת הקדושה והחסידות שבה היה שקוע כל ימיו ויצר חוג חסידי בתוככי פריז. היה זה מחזה מופלא ומעט מוזר בהוויה הפריזאית. וותיקי המקום המליצו לו לשנות את טעמו על מנת להתאימו לרוחות החדשות הנושבות בעיר האורות, אבל הרב רובי־נשטיין סבר, שיש בכוחה של החמימות החסידית להשפיע, גם בפריז.

למרבה הפלא, חוג המתפללים התרחב בהתמדה, והקהילה הפכה למרכז חסידי בפריז. הרב נהג לדרוש מדי שבת בשבתו לפני קהל המתפללים, ובהיותו מבורך בכוח הסברה נדיר ידע לכלכל את דבריו בחכמה ותבונה. כל דרשותיו משולבות היו בהברקות גאוניות ורעיונות חסידיים עמוקים, שאותם נשם לקרבו מפי רבותיו ויתר קדושי וגאוני פולין. יחד עם זאת נאמרו הדברים בסגנון שאִפשר גם ל'עמק' הפשוט להבין, וקהל השומעים הלך וגדל משבת לשבת.

מכוח אישיותו הכובשת נמשכו אליו אנשים מחוגים שונים, שראו בו את ידידם הקרוב ביותר ואיש סודם. ביתו נעשה כתובת עבור כל יהודי שחיפש אוזן קשבת ולב מבין לסבלותיו ונגעיו. לצד זה, היו עוד מנהגים ומושגים יוצאי דופן שהרב רובינשטיין הביא עימו. הוא הנהיג, למשל, שיעור בין מנחה למעריב גם בימות החול. הייתה זאת תופעה נדירה בפריז: יהודים הסבו, ביום חול פשוט, מסביב לשולחן ולמדו במתינות את הדף היומי.

השיעור שהציל

לא בתופי מלחמה ולא במצהלות קרב ניהל הרב רובינשטיין את המאבק להצלת דור העתיד של יהודי פריז. לפלא היה הדבר כיצד החסיד הנלהב לעבודת השם, שגם בלב מדבר השממה הרוחני של עיר האורות האירופאית לא ויתר על קוצו של יו"ד ועודד את בני קהילתו להתעלם מסביבתם

"הטיול והליכה ברחובות קר' נסגר בעדינו". "ומחדרים אימה". סריקה של חידושי תורה שכתב הרב רובינשטיין במחתרת בניס (באדיבות: גנזך קידוש השם)

גור האורות

נראים: הרב שניאור זלמן שניאורסון, הרב ישראל שמחה פדר, הרב יעקב חיים ליכטנשטיין. קיצוני משמאל הרב סינגולובסקי

מימין לשמאל: הרב ישראל יהושע מאירוביץ' כותב היום, הרב קלמן גוטוויט, הרב אלעזר עיינעס מריימס, הרב אליהו מונק, הרב רובינשטיין והחתן

ברקע: בית הכנסת ברחוב פאווה, שבו שכנה 'אגודת הקהילות פאריס'. במרכז: ישיבת ועד רבני אגודת קהילות פאריס, אחר המלחמה. משמאל: הרב רובינשטיין בחתונת ר' בנימין יעקב לוי, בן ר' משה ז"ל בעל האכסניא של בית במסתור בליאון שם שהו עד סוף המלחמה לאחר שברחו לשם מניס. ר' משה לוי נפטר מספר חודשים לפני החתונה

שאלוהו: מה המריצו להסכמתו זו ולתשובתו? ויען: שזה נגרם לו על ידי אותו היהודי, הרב שלומד שם בבית המדרש שאליו הוא מגיע לצורך אמירת קדיש, ואשר גם הוא נמנה בין השומעים" [הכוונה כמובן להרב רובינשטיין עצמו]. מסתבר, כי באחד הימים גלל הרב לפני הציבור את כל פרשת רות המואביה, תוך הדגשה מיוחדת של תחילת העניין שמסופר "וישאו להם נשים מואביות", ואיך משמת אלימלך עורער כל הבית ונמוטה כל המשפחה, והיה מה שהיה.

וכה המשיך האיש לספר לבני משפחתו: "התרגשותו של הרב הדרשן בגוללו כל הפרשה כולה והחיה אותה כמו שהוא בחיים בציור ותיאור ובכל הצבעים, הכניסו את הדברים בלבו כארס של עכנאי, בראותו שכל הפרשה כולה עליו נאמרו הדברים. והוא, שאביו היה אצלו כל כך חביב, ועתה הוא נמצא בדרגה זו ממש בחללו כבוד אביו. ולא מצא האיש מנוח בנפשו עד שהסכים לחזור בו מכל העניין ונשבע להיפרד ממנה לעולמים. ואחרי רוב קשיים ודיונים שונים עלה בידו להתפטר ממנה, אחרי אשר נתן לה מאה אלף פרנק ("בשער שקודם המלחמה!", מוסיף הרב בהתפעלות) וישא בת ישראל כהלכות גוברין יהודאין".

לא לשמוע הלקח ולא לומר קדיש, וזו מחכה עליו עד בוש. אחר כך נודע לי שאישה זו היא נוכרית, והנם כבר מיודדים ועומדים להינשא, ולמחרת היום כבר קבעו להירשם במשרד האזרחות לנישואיהם. והיא מצטערת לכן מאוד מה שהוא מתחמק ממנה כבר שמונה ימים. וביודעה שהוא בא לכאן מדי ערב בערב על כן היא מחכה לו, אבל נכזה תוחלתה כי איננו בא אף לומר קדיש.

"לאחר ימים בא אלי גיסו [של אותו חרשתן] ויספר לי בשמחה מכל הנעשה, אחרי אשר קודם לכן העלימו ממני את העסק-ביש הזה מחמת הבושה. ובכן מתברר כי כאשר אותו אדם הודיע לבני משפחתו על כוונתו להינשא לנוכרית קמה מהומה גדולה. הכול ניסו באמצעים ובהסברים שונים להניא אותו מהצעד הנורא הממיט חרפה על כל המשפחה, אך ללא הוואיל. כלה ונחרצה היה עימו להינשא, ולאט לאט נאלצו במשפחה להשלים עם האסון הממשמש ובא".

יומיים לפני המועד שנקבע לרישום הרשמי חל מהפך מפתיע: "האיש בא הביתה ובפיו הבשורה כי הוא חוזר בו מהחלטתו. למותר הוא לתאר את גודל שמחת המשפחה בידעה זו. אחרי אשר נתנו הודאה להשי"ת שהציל את אחיהם מטמיעה ומעכו"מות,

המתירנית ולשאוף לחיי תורה ללא פשרות והנחות, ידע גם להתאים את דבריו ליהודים שהתרחקו מצור מחצבתם ולמשוך אותם לתורה בעבותות אהבה ובמתק לשונו. מפליא היה להיווכח בעוצמת ההשפעה של אישיותו המאירה ובדבריו הרכים והנעימים, בבחינת "מים שחקו אבנים".

דוגמא אופיינית להשפעה זו היא הסיפור הבא, שאותו תיאר הרב רובינשטיין בעצמו בהקדמה לספרו 'שארית מנחם': "נהגתי ללמד בכל יום בין הערבים פרשת שבוע לפני הציבור וענייני דיומא. אירע פעם ובשבועיים לפני העצרת, עת למדי לפני השומעים מגילת רות וביאורה, ראיתי באחד מן הערבים נכנסת אישה לבית המדרש ושוהה זמן רב אצל הפתח עד אחר תפלת ערבית. כך עשתה יום אחר יום.

"חקרתי אצל השמש על המעשה המוזר הלזה ובקשתי ממנו לפתור את הענין. השיב לי השמש שהיא ממתנה אחר אלמוני אחד בשם ק', חרשתן ידוע בעיר, שהיה בא כל יום לבית המדרש לומר קדיש על אביו שמת (וכאן מוסיף הרב בשנינותו האופיינית: "וכפתגם העולמי – 'תפלות אבות תקנום', שעל ידי מיתת האבות באים בנים להתפלל...)). זה כבר שלושה ימים שהאיש לא בא

אור החסידות בעיר האורות

ברקע: ישיבת 'חכמי צרפת'

הרב רובינשטיין עם הרב לעבעל בעקס לה בען

מימין: הרב רובינשטיין עם הרב ישראל יהושע מאירוביץ' כותב היום

באדמו"ר מקו'ניץ הג"ר ישראל אלעזר הופשטיין זצ"ל רב 'אגודת הקהילות בפאריס', והג"ר שמואל יעקב רובינשטיין זצ"ל. יחדיו יסדו גוף שנקרא 'אגודת הרבנים בפאריס', ומקום מושבו במלון רוזוולט בניס. אחד המסמכים המרתקים שנותרו מתקופה זו הוא דף הוראות כתוב בכתב יד מרובע (אמצעי דפוס והקלדה לא היו, והדף שוכפל בתנאים מחתרתיים והופץ באופן זה לכל דורש) ובו הנחיות כיצד לנהוג בחג הפסח הקרוב ובא. בין היתר מתירים הרבנים שימוש במוצרי מזון שונים שבדרך כלל המנהג היה לאסור את אכילתם, כדוגמת סוגי קטניות מסוימות, פירות יבשים ודגים מלוחים, וכן הגעלת כלים מסוימים שהמנהג היה לא להגעילם. למי שאין יין ולא שום משקה אחר הכשר לארבע כוסות מתירים הרבנים לצאת ידי ארבע כוסות בתה מתוק ולברך שהכל. בדף מודגש כי כל אלה הוראות זמניות שתוקפן לשנה זו בלבד, וזאת בתקווה שעד לשנה הבאה ישובו סדרי החיים לתיקונם. אלא ששאת הייסורים של יהודי ניס רחוקה הייתה מסיומה. המשטר הנאצי הפעיל לחץ בלתי פוסק על האיטלקים ללכוד את היהודים ולמסור אותם לידיהם. היהודים חיו בחרדה מתמדת מפני פשיטות המשטרה

באמצעות רוצחי הגסטאפו, שקיבלו סיוע נדיב ממשפתי פעולה ומלשינים מקומיים. בראש רשימת המיועדים לגירוש והשמדה היו פליטים יהודים מהמזרח שלא היו בעלי אזרחות צרפתית, אבל גם מקומם של בעלי האזרחות המקומית לא נפקד מרשימות המוות. אימה גדולה נפלה בלבבות. משהתקרבו הנאצים לפריז נמלטו הרב רובינשטיין ומשפחתו דרומה. יחד עם אלפי יהודים אחרים הם מצאו מפלט בעיר ניס, בפניה הדרום-מזרחית של צרפת. עיר זו הייתה נתונה במצב מדיני מיוחד, שהפך אותה, לפחות לזמן-מה, למקום הצלה מרתא. על פי סיכום בין הצורך הנאצי לבין המנהיג הפשיסטי של איטליה, בניטו מוסוליני, היא נמסרה לשליטת הצבא האיטלקי. להלכה, היו גם האיטלקים שותפים למדיניות החיסול הנאצית. אך בפועל, העם האיטלקי לא התלהב ליטול חלק בהשמדה, ועל כן מספרם של היהודים שניצלו בארצות הכיבוש האיטלקי היה גבוה באופן יחסי. בין הגולים לניס היו שלושה רבנים דגולים, שהפכו מתוקף הנסיבות למורי הוראה של ציבור היראים בשאלות סבוכות שעלו על הפרק. השלושה היו הג"ר מרדכי שוחטמן זצ"ל, מחשובי רבני פאריס ונציג 'אגודת הרבנים דפולין' בצרפת, כ"ק

מתוך מעשה זה הסיק הרב רובינשטיין מסקנה מעשית, שכוחה יפה עד עצם הימים הללו: "עובדה זו עוררה אותי הרבה בראותי מה גדול כוחם של דברים, וגם שאי אתה יודע טיבן של מצוות. והלא אמירת קדיש דבר קל הוא, ואינו דוחה שום מצווה מהמצוות, ואין בה לא קדושה ואף לא הזכרת השם, ונתקן רק לעמי הארץ שאינם יכולים לעבור לפני התיבה. צא וראה למה יכול הקדיש הלזה לגרום, ומה גדולים ומה קדושים דברי ותקנות חז"ל!"

ירידה למחתרת

ניס, תש"א
פרוץ מלחמת העולם השנייה מצא את יהודי צרפת בהפתעה גמורה. בתוך פחות משנה שבועות הסתיימה הלחימה בתבוסה מוחלטת של צבא צרפת. פריז נכבשה. דגל צלב הקרס התנופף מעל מגדל אייפל. בחלקה הדרומי של המדינה הוקם משטר וישי, שפעל בשיתוף פעולה מלא עם הגרמנים. בקרב יהודי צרפת בוקה ומבולקה. תוך זמן קצר החל המשטר החדש להתארגן לצורך ביצוע 'הפתרון הסופי'. בשונה ממזרח אירופה לא הוקמו בצרפת גטאות, במקום זאת ניצודו היהודים אחד-אחד

תקיעת שופר בהיחבא

תקופת ההגנה היחסית בעיר ניס לא האריכה ימים. לקראת סוף שנת תש"ג פלשו בעלות הברית לסיציליה, ומשם החלו להתקדם במעלה המגף האיטלקי. תוך חודשים ספורים הורח מוסוליני מהשלטון, והממשלה האזרחית שתפסה את מקומו פתחה במו"מ עם בעלות הברית על תנאי כניעה. אלא שמבחינת היהודים הוביל מהלך זה לתוצאה הפוכה מהמקווה. הנאצים מיהרו להשתלט על איטליה, והתקינו קו הגנה איתן שבלם את המשך התקדמות בעלות הברית למשך זמן רב. מעתה, שטחי הכיבוש האיטלקיים לשעבר היו נתונים לשליטה נאצית ישירה, ומיותר לפרט מה הייתה משמעות הדבר כלפי היהודים.

ניס, העיר שבמשך השנה וחצי האחרונות התרכזו בה מספר גדול מאוד של יהודים, הפכה ליעד מבוקש עבור הנאצים. מדי יום ביומו דווח על עוד יהודים שנלכדו ונשלחו למחנה ההסגר הנודע לשמצה דרנסי בפריז לקראת משלוחם מזרחה, לאושוויץ.

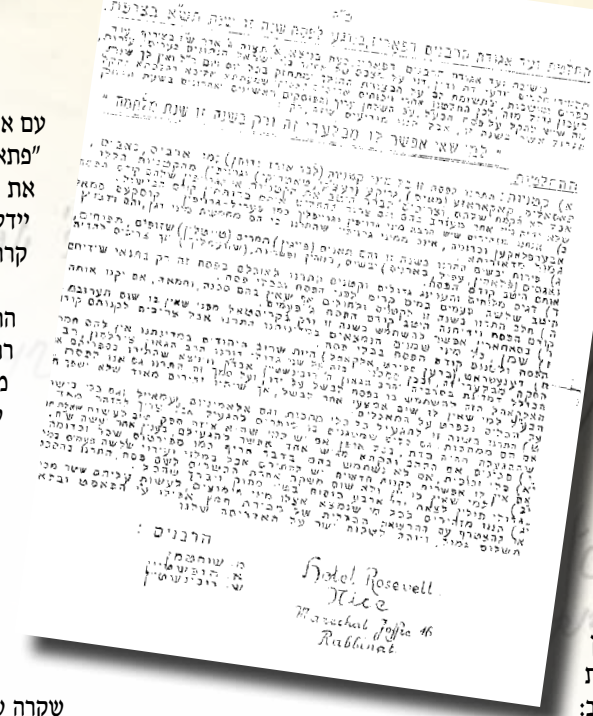
מסמך מופלא בכתב יד מעניק חרך הצצה נדיר לקורותיהם ולתחושותיהם של הרב רובינשטיין ומקורביו בתקופה הרת גורל זו. היומן המצוטט להלן הוא יומן אישי, שאותו כתב באדיש תלמידו ובן קהילתו של הרב רובינשטיין הרה"ח ר' ישראל

וההלשנות, וניסו לשמור על פרופיל נמוך ככל האפשר. נחוצה הייתה מסירות

נפש מיוחדת על מנת להגיע לתפילה בבית הכנסת, שכן בכל רגע עלולים היו השלטונות לפשוט על המקום ולתפוס את יושביו. מאידך, בתי הכנסת הפכו למעוזים של התחזקות רוחנית, מקום שבו אפשר היה לפגוש יהודים אחרים, להתעדכן במתרחש ולשאוב כוחות להמשך ההתמודדות.

בתקופה זו לא עמדו לרשותו של הרב רובינשטיין ספרי קודש הנוחצים לכל רב ומורה הוראה, ובכל זאת המשיך בכתיבתו ובמתן דרשות חזיון ותשובות הלכתיות לכל פונה, תוך הסתמכות על כושר זכרונו הפנומנלי. בכתביו (שהודפסו לאחר המלחמה) ניתן למצוא התבטאויות רבות המשקפות את החרדה ואת תחושת האימה שליוותה את היהודים באופן יומיומי כך, לדוגמא, בכתיבתו על ענייני הדלקת נר חנוכה נפלטת כמין אנוחה מקולמוסו והוא כותב: "אך מחמת שכתיבתי זאת היא בנקיטת סלעים כמו במערה בלי שום ספר, עכ"ז מה שיעלה מצודתי ומהעצבים החלושים והעייפים לחקוק על הלוח למזכרת ולמשמרת".

בכתביו אפשר למצוא גם קישורים לענייני אקטואליה, שהיו מנסרים בחלל העולם באותה שעה. למשל, בפרוס חג הפסח מתייחס הרב רובינשטיין לתופעת הברחת הילדים משטחי הכיבוש הצרפתי אל שווייץ הנייטרלית. היה זה מבצע מורכב ביותר, שכן השלטונות השוויצרים הגיפו את שערי ארצם בפני הנמלטים, ובמקרים רבים אף הסגירום לידי הנאצים. קומץ עסקנים דגולים בשיתוף עם ארגונים יהודיים מקומיים כדוגמת ארגון 'אווה', שמו נפשם בכפם ולא נרתעו מהקשיים עד שהצליחו למלט מספר ניכר של ילדים לחוף מבטחים.

עם אחדים מבני משפחתו. מספר הרב מאירוביץ: "פתאום הנני שומע קול בוכים אומר לי: "לקחו את אבא ואימא"... אני מזדעזע ומסתובב. יידל... עומד על ידי. מה אתה אומר? מתי זה קרה? מה עם הרב והרבנית?

"הרבנית, הוא אומר לי, נמצאת כאן בחדר הראשון. בנשימה אחת אני רץ לשם, ועיני רואות את הרבנית יושבת בפניה ליד החלון מכורבלת שבורה ומייללת: "אוי לי, מה קרה לנו, מי יכול היה לתאר לו משהו כזה?"

"מה עם הרב?" אני שואל. היא לא יודעת מה עלה בגורלו.

"אנו עומדים שבורים ולא מסוגלים להוציא הגה מפינו (אני זוכר שזה היה לערך שעה אחת להדלקת נר שבת). אני ממשיך לעשן בלי סוף סיגריות ומבולבל לגמרי... לאט לאט הרבנית נרגעת קצת, ובמילים מקוטעות היא מספרת מה

שקרה שם.

"היה חיפוש בכל הסביבה של רובע מדלן וסגרו את כל הרחובות. בלתי אפשרי היה להיכנס או לצאת והלכו לבדוק מבית לבית. בעל הבית הצרפתי שלהם יעץ להם להסתתר ביער, ושם קרה הנורא ותפסו את כולם. אחרי בכיות ויללות שחררו אותה ואת הרב והחזירו אותם לוויולה תחת אחריותו של בעל הבית שלהם, והבטיחו לחזור כעבור שלוש שעות. ייד'ל הבחור הצליח להסתלק עם הרבנית ולהגיע הנה, והבנות רבקה וטניה נשארו עם הרב. יותר לא ידוע לה על גורלם...

"היא לא מפסיקה לבכות וליילל ואנחנו איתה. הוי! איפה הם? כל היום בצום.

"מגישים לרבנית כוס תה ואינה מסוגלת להירגע. שבת קודש! חייבים להדליק את הנרות, ובמצב רוח קשה מאד הננו נגשים להתפלל. קשה לתאר את מצב הרוח של כולנו בזמן ארוחת השבת. הרבנית לא הייתה מסוגלת לטעום מהסעודה..."

נס בתוך נס

"ממש לפני ברכת המזון נשמעת דפיקה קלה על הדלת. מי זה יכול לבוא בשעה מאוחרת כל כך, הרי השער כבר סגור? פותחים את הדלת. מפוחדת, בראש פרוע, נכנסת טניה הבת הצעירה של הרב. בבכי היא שואלת – אמא נמצאת כאן? כן, צועקים כולם. ומה עם אבא? הוא כאן למטה עומד על יד הרכב, האם הוא יכול לעלות? – כן, כן, והיא נעלמת. נס בתוך נס קרה, שהשער נשאר פתוח. מה הם היו עושים אם השער היה סגור, לאן היו פונים בשעה כה מאוחרת בשעת סכנה כזו?

"זה לוקח הרבה זמן, כולנו דרוכים ומחכים לכניסתו של הרב. סוף סוף שומעים צעדים שקטים, ובמצב נורא נכנס כפוף ושובר רבנו האהוב מלווה ע"י בנותיו, כומתה מקומטת על ראשו, בקושי עומד על רגליו, נופל על כורסא ואומר: "השבח לק–ל על כך". אף אחד אינו מוציא הגה מפיו רק ניגשים בברכת שלום. אני, תלמידו, מפנה ראשי הצידה. לאחר התאוששות קלה, בבכי מר הרב מקדש על היין, אחרי יום שלם ללא אוכל ושתייה כשבקושי טעמו משהו.

"כשמתחילים לספר את קורות היום הנורא הזה, מתבררת אשמת בעל הדירה הצרפתי שלהם בכל הקרבנות הרבים שנלכדו בבת אחת!

אור בעיר האורות

יד ביד. הרש"י רובינשטיין עם הרב אליהו שטרנבוך זצ"ל

מפחד אויב תיצור חי. יהודים בביהכנ"ס ברחוב פאווה, בתקופת השואה

מכדי שלא לעצור. "מוישל'ה!" – אומר לי הרב – "מה אתה עושה בבגדים הללו (הייתי לבוש בז'קט ומכנסי ספורט), היום הלא שמחת תורה, אתה לא הולך לבית הכנסת?"

הבנתי שהרב דואג לשלומי הרוחני. לא יכולתי לדבר איתו גלויות. לקחתי את היד של הרב ושמתי אותה על כיסי. הוא הרגיש את האקדח והבין מיד במה אנו עסוקים. הוא פטר אותי באמירה: "לך תהרוג את הגרמני שלך". עד היום כשאני מספר את העובדה הזאת עובר בי רעד".

מצות של מסירות נפש

בפרוס חג הפסח נערכה אפיה מחתרתית של מצות.

"הנה, לכאן בדיוק הובלתי את המצות!"... גם אחרי שבעים השנים ניכרת ההתרגשות בפניו של ר' חיים רודל הי"ו. הוא מביט בתמונה, ולרגע נדמה כי הזמן עמד מלכת. בתמונה רואים בנין לבנים פשוט, אחד מני רבים הניצבים לאורך השדרות הסואנת של העיר ליון. שום דבר בצילום הפסטורלי אינו מסגיר את המתח, הדריכות והחרדה שאפפו את המקום בערב פסח תש"ד. יש כמה פרטים שהצילום אינו מראה: את החיילים הגרמנים המסיירים ברחובות ובודקים את התעודות של עוברים ושבים; את הילד היהודי שצועד ברחוב לאחר נסיעת רכבת ארוכה ומסוכנת מהעיר טולוז;

ואת החבילה היקרה שהוא אווז בידיו. החבילה הייתה העילה לכל ההרפתקה הזאת: חבילה של מצות שמורות שנאפו בכל ההידורים והדקדוקים מתחת לחוטמם של הגרמנים בלב ליבה של צרפת הנתונה תחת הכיבוש הנאצי.

"זה בלתי יאומן", מתפעל ר' חיים ומנענע בראשו. "תאר לעצמך את אירופה בשנת תש"ד. השלטון הנאצי נמצא אז בשיא כוחו. מיליוני יהודים נמקים בגטאות או נמצאים בדרכם למחנות השמדה. ומה שמעניין ברגע זה את היהודים בצרפת זה איך

התפעלתי כיצד העז לדרוש כל שבת גם נגד הגרמנים. הוא הכניס תקווה בלב האנשים, מן התורה והפרשה, וקיסר את העניינים לזמן ההוא ולפוליטיקה היום יומית. דבריו היו מתובלים בהומור

העז לדרוש כל שבת גם נגד הגרמנים. הוא הכניס תקווה בלב האנשים, מן התורה והפרשה, וקיסר את העניינים לזמן ההוא ולפוליטיקה היום יומית. דבריו היו מתובלים בהומור מכל היהודים החרדים שהכרתי בליון בעת המלחמה, הרב היה היחיד שלא קצץ את זקנו".

אירוע מסוים מאותם הימים נחרט בזכרוננו של איינס. "ערב שמחת תורה הטילה מפקדת המחותרת על החוליה שלנו לחבל במסילת הברזל, על מנת שרכבת נשק גרמנית תרד מהפסים. הפעולה הסתיימה בשעת לילה מאוחרת, ובגלל העוצר יכולנו לחזור לליון רק למחרת. חזרנו בסביבות תשע בבוקר. כל הקבוצה צעדה בשורה עורפית, כל אחד מצוייד בנשק אישי.

"לפתע פוגש אני את הרב רובינשטיין מלווה בשני אנשים. הכרנו אחד את השני יותר מדי טוב

"הרב מספר שאחרי שהם הוחזרו לדירתם להיות תחת השגחתו של בעל הדירה הגוי הצרפתי, הלכו שתי בנותיו (תחת כיסוי כנוצרות) לכוומר בבקשם להציל את הרב. הכומר אמר להן להביא את הרב אליו, וכל היום הרב שהה אצל, ולפנות ערב, בהניחם שהרצחים יבואו לחפש את הרב אצל הכומר, ליווה אותם בדרכים עקלקלות עד מקום ממנו לקחו מונית אלינו".

התיאורים המרטיטים ביומנו של הרב מאירוביץ מלווים את קורותיו של הרב רובינשטיין ויהודי ניס גם במהלך החגים הבאים, אך תקצר היריעה מלהביאם.

"הרוג את הגרמני שלך"

ליון, תש"ד

התגברות הרדיפות בניס הובילה את הרב רובינשטיין ומשפחתו לבקש מפלט בעיר ליון. עיר זו אומנם שכנה באזור השליטה העיקרי של משטר וישי, אך נדמה היה כי תוקף הרדיפות בה פחות מעט מאשר במקומות אחרים.

למרות הסיכון העצום, גם כאן הקימו הפליטים היהודים ברחוב דוגסלין בית כנסת מחתרתי שבו היה הרב מתפלל. מי שהכיר את הרב בתקופה זו היה ר' משה איינס הי"ו, כיום תושב בריסל. בתקופת המלחמה היה איינס חבר ב'רזיזטנס', המחותרת הצרפתית שלחמה בכובש הנאצי. בין היתר הכין ניירות מזויפים כדי למלט בהם יהודים. הידידות בין משפחות איינס לרובינשטיין החלה עוד קודם לכן: אביו של ר' משה נהג להגיע בכל שנה לתפילות הימים הנוראים ב'פסאז' קושנר שוהל'. "בשבילי, הרב הוא האישיות המיוחדת ביותר שהכרתי", מספר איינס. "אני נזכר בו לעתים קרובות, ומציין אותו כדוגמה. ההערכה שלי כלפיו התפתחה בתקופת ליון כאשר פגשתי אותו בשטיבל החשאי שבו התפלל. כל שבת היו כל כך הרבה אנשים כמו ביום כיפור. התפעלתי כיצד

משיגים מצות מהודרות. ולא באפייה פרטיזנית של כמה מצות בודדות, אלא בהיקף סיטונאי שיכול להספיק לאלפים רבים. פשוט לא ייאמן!" מדובר היה במבצע לוגיסטי מורכב ומסוכן שהמרכז שלו היה בעיירה חקלאית קטנה בשם פיל'ודרן, המרוחקת כעשרים ק"מ מהעיר טולוז. בעיירה זו התגוררה עוד מלפני המלחמה משפחה יהודית בשם שפינדל ולהם משק ואדמות. לאחר שפריז נכבשה בידי הנאצים הצטרפו אליה עוד כמה משפחות יהודיות, ובהן משפחתו של הרב יעקב חיים ליכטנשטיין זצ"ל, מכיר ועד הרבנים בפריז, ומשפחתו של העסקן הנודע ר' בן ציון רודל ז"ל. "אבא והרב ליכטנשטיין זרעו את החיטים, ולאחר מכן בזמן הקציר השגичו שהכול יעשה בתכלית הכשרות," מספר ר' חיים. "כיצד טחנו את החיטים איני זוכה, אולם בט"ו בשבט תש"ד, אבא ז"ל החל בהכנות המעשיות לאפיית המצות. התנור של משפחת שפינדל הוכשר עבורנו, ובמשך כמה ימים גויסנו כל בני המשפחה למלאכה. חלוקת העבודה הייתה כך: אימא לשה את הבצק ורידדה אותו במערוך, אנו הילדים חוררנו את המצה, ואבא הכניס את המצות לתנור ואחר כך הניח אותם על שולחן שכוסה במפה לבנה".

בכך טרם הושלמה המלאכה, שכן צריך היה לדאוג שהמצות יגיעו אל הפליטים היהודים, שרבים מהם התרכזו בערים ניס (ניצה) וליון. והנה, ממש בערב פסח, התברר כי להרב שמואל יעקב רובינשטיין זצ"ל, רבה הנערץ של קהילת 'עטרת ישראל' בפריז, שאף הוא נמנה עם הפליטים שברחו לליאון, אין מצות.

"אבא הרהר לרגע, ואז הטיל עלי את המשימה לנסוע לליון ולהביאו לרב את המצות. הייתי אז נער רך כבן 12 שנה. עד היום עומד אני נפעם לנוכח גדלות הרוח ומסירות הנפש של אבי, שלא פחד במצב כזה לשלוח אותי לבדי, והיה בטוח ששומר מצווה לא ידע דבר רע.

משמאל: ר' חיים מאיר גראנט בעל בית המסתור בניס, ביום נישואיו. מימין: בית המסתור

"חשנו בחסרוננו של חנהיג רבני באקס-לה-בן. משום כך כאשר שמענו על אחד, הרב רובינשטיין, השווה בליון הסמוכה, ניגשתי עם ד"ר הלל זיידמן לבקר אצלו"

"אבא ליווה אותי באוטובוס לטולוז, ומשם לקחתי את הרכבת לליון. במשך כמה שעות ישבתי במחלקה השלישית על ספסלי עץ, כשבמהלך הנסיעה עוברים חיילים גרמנים בקרונות ובודקים תעודות. ברוך השם שלוחי מצוה אינם ניזוקים והגעתי בשלום לבית הרב רובינשטיין, שם קיבלה אותי בתו מרת טניה (לימים גב' קלוטשטיין, עסקנית הצלה דגולה). לנתי בביתם, ולמחרת עשיתי חזרה את הדרך לביתנו".

וכה כותב הרב מאירוביץ ביומנו: #ב' ניסן תש"ד: היום הגיעו המצות מפריז, וכל היום מתבצעת חלוקה לפי 2.5 ק"ג בערך לכל אדם, וזה פשוט לצאת מהתפעלות ממסירות הנפש של העסקנים המטפלים בנושא זה, ללא שימת לב לסכנה המרחפת עליהם בעיסוקם זה. מגיע מכתב

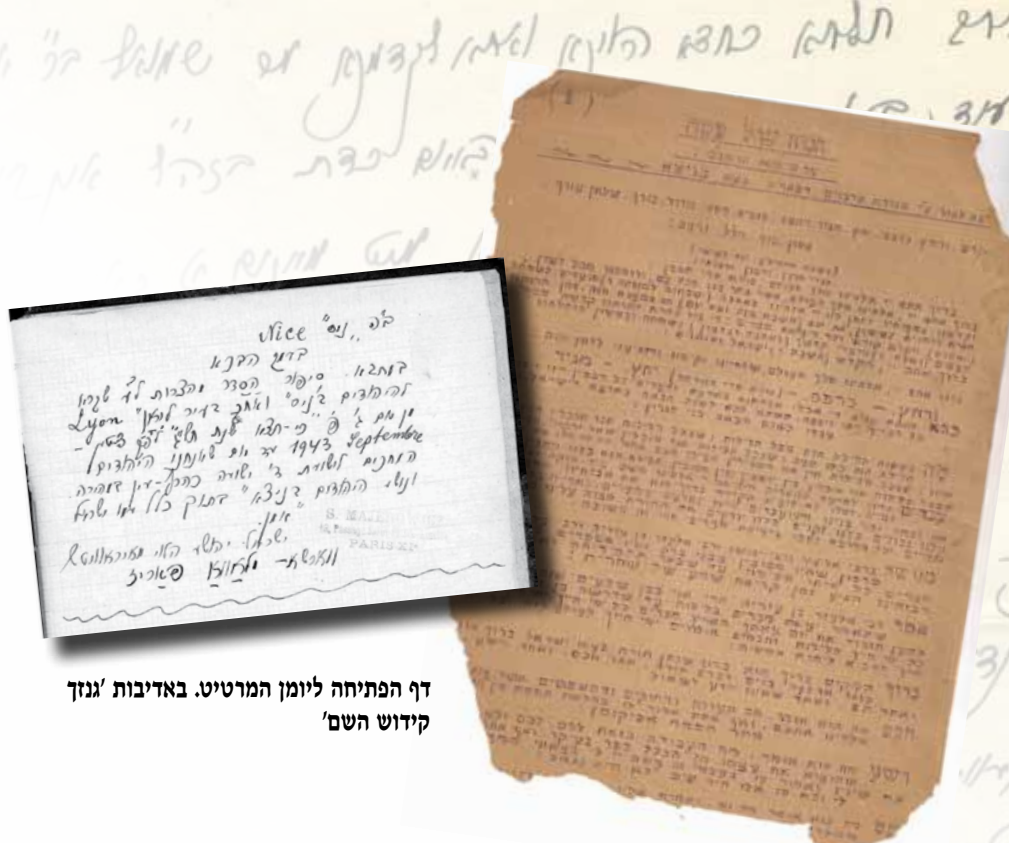
מיהודים בניס שגם הם זקוקים למצות, והרב רובי-נשטיין והעסקנים עושים מה שביכולתם כדי לספק להם את המצות. #יום ו', ערב פסח תש"ד. שבע בבוקר אני כבר נמצא ע"י הדלת של ביה"כ. עדיין סגור אבל אני שומע שר' ברל השמש נמצא. אני דופק בדלת ולא פותחים לי אותה. אני צועק ואומר מי אני. הדלת נפתחת אני שומע שלהרבה יהודים אין מצות. משלוח המצות האחרון שהגיע היה קטן מאד. לכן הקטינו לראשונה במחצית את מנות המצות לכולם, והגיעו בסוף לתת מצות בודדות".

עידוד לכל אחד

הרבה עבודה הייתה להרב רובינשטיין עם שוך המלחמה. דמותו האצילית מעוררת יראת כבוד, חיוך נעים של טוב לב שפוך על פניו והוא מחזק ומעודד את היהודים השבורים שהוא פוגש בכל מקום, וזאת למרות כוס התרעלה שעברה עליו ועל משפחתו. אופייני לכך הוא סיפורה של הרבנית גוטה שטרנבוך, ילידת ווארשה, שניצלה בנס מהשמדה במחנה ויטעל שבצרפת, המספרת על מפגשה הראשון איתו:

"חשנו בחסרוננו של מנהיג רבני באקס-לה-בן. משום כך כאשר שמענו על אחד, הרב רובינשטיין, השווה בליון הסמוכה, ניגשתי עם ד"ר הלל זיידמן לבקר אצלו. בכניסה לבית קדמה אותנו אשתו של הרב רובינשטיין. הצגתי את עצמי בפניה וסיפרתי לה כי אני מווארשה. היא בקשה מאיתנו להמתין רגע ואז הובילה אותנו לחדרו של הרב.

"הרב רובינשטיין ישב מאחורי שולחן מכוסה ועליו גמרות פתוחות. הוא היה אדם מרשים מאוד בעל זקן ארוך – אבל הדבר הראשון שהבחנתי בו היו העיניים שלו. נראה היה כי הן רוקדות בצחוק ואהבה. הן היו כה עמוקות, שכאשר התבוננתי בתוכן התרגשתי מאוד וכמעט התחלתי לרעוד.

ההגדה בכת"י בפרסום ראשון

דף הפתיחה ליומן המרטיט. באדיבות 'גנזך קידוש השם'

הרב זצ"ל, שהיה נטוע בחצרות חסידות קוצק, לא חצה חתכה בבשר החי וניקרה את הגידים, חכל סיג ופסולת, ואף הרב רובינשטיין השתוקק למצוא את שאהבה נפשו

הרב זצ"ל, שהיה נטוע בחצרות חסידות קוצק, לא חצה חתכה בבשר החי וניקרה את הגידים, חכל סיג ופסולת, ואף הרב רובינשטיין השתוקק למצוא את שאהבה נפשו

הרב זצ"ל, שהיה נטוע בחצרות חסידות קוצק, לא חצה חתכה בבשר החי וניקרה את הגידים, חכל סיג ופסולת, ואף הרב רובינשטיין השתוקק למצוא את שאהבה נפשו

הרב זצ"ל, שהיה נטוע בחצרות חסידות קוצק, לא חצה חתכה בבשר החי וניקרה את הגידים, חכל סיג ופסולת, ואף הרב רובינשטיין השתוקק למצוא את שאהבה נפשו

הרב זצ"ל, שהיה נטוע בחצרות חסידות קוצק, לא חצה חתכה בבשר החי וניקרה את הגידים, חכל סיג ופסולת, ואף הרב רובינשטיין השתוקק למצוא את שאהבה נפשו

הרב זצ"ל, שהיה נטוע בחצרות חסידות קוצק, לא חצה חתכה בבשר החי וניקרה את הגידים, חכל סיג ופסולת, ואף הרב רובינשטיין השתוקק למצוא את שאהבה נפשו

הרב זצ"ל, שהיה נטוע בחצרות חסידות קוצק, לא חצה חתכה בבשר החי וניקרה את הגידים, חכל סיג ופסולת, ואף הרב רובינשטיין השתוקק למצוא את שאהבה נפשו

הרב זצ"ל, שהיה נטוע בחצרות חסידות קוצק, לא חצה חתכה בבשר החי וניקרה את הגידים, חכל סיג ופסולת, ואף הרב רובינשטיין השתוקק למצוא את שאהבה נפשו

הרב זצ"ל, שהיה נטוע בחצרות חסידות קוצק, לא חצה חתכה בבשר החי וניקרה את הגידים, חכל סיג ופסולת, ואף הרב רובינשטיין השתוקק למצוא את שאהבה נפשו

הרב זצ"ל, שהיה נטוע בחצרות חסידות קוצק, לא חצה חתכה בבשר החי וניקרה את הגידים, חכל סיג ופסולת, ואף הרב רובינשטיין השתוקק למצוא את שאהבה נפשו

הרב זצ"ל, שהיה נטוע בחצרות חסידות קוצק, לא חצה חתכה בבשר החי וניקרה את הגידים, חכל סיג ופסולת, ואף הרב רובינשטיין השתוקק למצוא את שאהבה נפשו

הרב זצ"ל, שהיה נטוע בחצרות חסידות קוצק, לא חצה חתכה בבשר החי וניקרה את הגידים, חכל סיג ופסולת, ואף הרב רובינשטיין השתוקק למצוא את שאהבה נפשו

הרב זצ"ל, שהיה נטוע בחצרות חסידות קוצק, לא חצה חתכה בבשר החי וניקרה את הגידים, חכל סיג ופסולת, ואף הרב רובינשטיין השתוקק למצוא את שאהבה נפשו

הרב זצ"ל, שהיה נטוע בחצרות חסידות קוצק, לא חצה חתכה בבשר החי וניקרה את הגידים, חכל סיג ופסולת, ואף הרב רובינשטיין השתוקק למצוא את שאהבה נפשו

הרב זצ"ל, שהיה נטוע בחצרות חסידות קוצק, לא חצה חתכה בבשר החי וניקרה את הגידים, חכל סיג ופסולת, ואף הרב רובינשטיין השתוקק למצוא את שאהבה נפשו

הרב זצ"ל, שהיה נטוע בחצרות חסידות קוצק, לא חצה חתכה בבשר החי וניקרה את הגידים, חכל סיג ופסולת, ואף הרב רובינשטיין השתוקק למצוא את שאהבה נפשו

הרב זצ"ל, שהיה נטוע בחצרות חסידות קוצק, לא חצה חתכה בבשר החי וניקרה את הגידים, חכל סיג ופסולת, ואף הרב רובינשטיין השתוקק למצוא את שאהבה נפשו

הרב זצ"ל, שהיה נטוע בחצרות חסידות קוצק, לא חצה חתכה בבשר החי וניקרה את הגידים, חכל סיג ופסולת, ואף הרב רובינשטיין השתוקק למצוא את שאהבה נפשו

הרב זצ"ל, שהיה נטוע בחצרות חסידות קוצק, לא חצה חתכה בבשר החי וניקרה את הגידים, חכל סיג ופסולת, ואף הרב רובינשטיין השתוקק למצוא את שאהבה נפשו

הרב זצ"ל, שהיה נטוע בחצרות חסידות קוצק, לא חצה חתכה בבשר החי וניקרה את הגידים, חכל סיג ופסולת, ואף הרב רובינשטיין השתוקק למצוא את שאהבה נפשו

הרב זצ"ל, שהיה נטוע בחצרות חסידות קוצק, לא חצה חתכה בבשר החי וניקרה את הגידים, חכל סיג ופסולת, ואף הרב רובינשטיין השתוקק למצוא את שאהבה נפשו

הרב זצ"ל, שהיה נטוע בחצרות חסידות קוצק, לא חצה חתכה בבשר החי וניקרה את הגידים, חכל סיג ופסולת, ואף הרב רובינשטיין השתוקק למצוא את שאהבה נפשו

חשתי כאילו אני מביטה במישהו שבא היישר מגן עדן.

"אמרתי להרב רובינשטיין: "אני גוטע איינצווייג מווארשה".

"הוא שאל אותי: "את נכדתו של ר' ברל גפן?" "השבתי לו בחיוב. הוא נעמד מיד והכריז בהתרגשות: "דו ביסט אן איינקל פון רב ברל!" [את נכדה של רב ברל!]" הוא לא יכול היה להאמין שאני בחיים. הוא וסבא גדלו יחד בביאליסטוק ולמדו ביחד באותו חידר. הוא נחנק מהתרגשות ולא היה מסוגל לדבר עוד. דמעות זלגו מעיניו.

"הייתה זו אחת החוויות החזקות ביותר שחוויתי אחרי המלחמה. במובן מסוים הוא החזיר לי את סבא, ועורר בי מחדש את אהבתי כלפיו. אחר כך ביקרתי בביתו של הרב רובינשטיין פעמים רבות. הוא היה אדם אוהב, ותמיד הייתה לו מילה טובה לכל אחד".

הקוצקאי האחרון

הגאון רבי שמואל יעקב רובינשטיין זצ"ל נולד בשנת תרמ"ח לאביו רבי ירמיהו מנחם הי"ד, מחשובי חסידי בית קוצק-לומז' בעיר ביאלה. האב נמנה עם תלמידיו של הגאון רבי זאב נחום בורנשטיין זצוק"ל, רבה של ביאלה ובעל ה'אגודת אזוב', ואביו של כ"ק מרן בעל ה'אבני נזר' מסוכוצ'וב זי"ע.

יחד עם אביו הסתופף הרב רובינשטיין בצלו של האדמו"ר רבי צבי הירש מלומז' זי"ע, נכדו של השרף מקוצק זי"ע, במשך כעשרים ושש שנים עד לפטירתו. לאחר מכן קבלו את מרותו של בנו, כ"ק מרן האדמו"ר רבי אברהם פנחס משדליץ הי"ד זי"ע. בחצרותיהם נמנה רבי שמואל יעקב זצ"ל על יקירי החסידים, כאברך למדן מופלג ומשולם בכל המעלות, ולא זזה ידו מתוך ידם. בעקבותיו נמשכו חסידים רבים להסתופף בצל האדמו"ר משדליץ.

בצלא דמהימנותא, ולכל הסובבים אותו אמר בהתפעלות כי "זוהי ממש קוצק בהתגלמותה". אף ה'בית ישראל' היה מראה לו חיבה יתירה, והושיב אותו מהראשונים במלכות. הרב רובינשטיין היה נכנס לקודש פנימה לקידושא רבא ולסעודות שבת, שומע ברטט את אמרות קודשו, וכדי לא לאבדם מעלה היה אותם עלי כתב למשמר ומזכרת.

לימים, כשהוציא את ספרו "שארית מנחם", כותב הוא לאחד מידידיו, הרה"ח ר' אשר בלומנקרנץ ז"ל, שהיה בעל האכסניא הקבועה שלו בירושלים, ששמע מישיש אחד שהאדמו"ר מגור אמר לו ש"הספרים 'שארית מנחם' מוצאים חן רב בעיניו ויש שם עניינים נחמדים בשפע רב".

בביקוריו בארץ הקודש היה נפגש עם רבים מגדולי ישראל וידידיו הותיקים, חסידים ואנשי מעשה משרידי הדור הישן, והיו ממתיקים שעות ארוכות שיחות בתורה ובחסידות ובשיחות חולין של תלמידי חכמים הצריכה לימוד.

בשנת תשי"ד החל בהדפסת יצירותיו בסדרת הספרים "שארית מנחם" ו"שמן לנר", המכילים דרשות ומאמרים לפי סדר פרשיות השבוע, מועדים, שמחות, הספדים ועוד. בספרים אלה הראה את רוב חילו וכוחו בתורה ובמכמניה, וכן באים בהם לידי ביטוי הנהגת חייו לפי דרך החסידות הצרופה, ובאמנות נפלאה משלב הוא בספריו אמרות חסידיות חריפות הזקוקות לימוד, שתדיר תיבל אותם בדרשותיו להמון העם.

ספריו הקנו לו שם בעולם התורני והחסידי, ועד היום הם נכסי צאן ברזל. מרבים לעיין בהם ולדלות מהם את ההברקות הגאוניות, השובות את אוזן שומעיהם וליבם. מקום נכבד מיוחדים להם התורות והאמרות ששמע בעצמו או מאביו החסיד רבי ירמיהו מנחם הי"ד, מפי האדמו"רים מקוצק ולומז', וספריו הם כנראה המקור היחיד להרבה מתורתה, ובזכותו נשארו הדברים לדורות.

בנוסף לספריו שהדפיס בחייו, והספר "שארית מנחם מאמרים" שנדפס לאחרונה מכתב ידו, נמצאים עתה בעריכה כתבים נוספים בנושאים שונים העומדים ברומו של עולם. הקורא משתומם מרוחב דעתו ובינתו, וביותר מאורח חייו ומחשבתו כחד מחסידי קמאץ, שמוצב ארצה וראשו מגיע מעלה. כן מצויים עדיין כתבים רבים שנכתבו בהיותו במחבוא בשנות השואה, ונתקיים בו "תורה שלמדתי באף עמדה לי" ועוד חזון למועד להוציאם לאור.

בשנותיו האחרונות שאף להשתקע בארץ ישראל ואף עשה הכנות לכך, אולם לא הספיק להגשים את תוכניתו. בי"א אדר תשכ"ד, שבוע לאחר שחזר מביקור בארץ, נדם בפתאומיות לב הארי החי בעיר פריז. ■

הרב זצ"ל, שהיה נטוע בחצרות חסידות קוצק, לא חצה חתכה בבשר החי וניקרה את הגידים, חכל סיג ופסולת, ואף הרב רובינשטיין השתוקק למצוא את שאהבה נפשו

מערכת 'משפחה' מודה להרב שמואל אלברט מבני ברק, יו"ר הועד להוצאת כתבי הרב רובינשטיין זצ"ל וידיד המשפחה שפתח בפנינו את אוצרותיו, והעשיר אותנו בחומר הנדיר הנמצא ברשותו אודות תקופה סוערת זו בתולדות יהדות צרפת ופעלו הכביר של הרב זצ"ל לשמור על הגחלת היהודית שלא תכבה.